

ks. Stanisław Łabendowicz

Katecheza w zreformowanej szkole

*„Rzeczpospolite zawsze takie będą,
jakie ich młodzieży chowanie”
(Jan Zamojski).*

1. Powrót katechezy do szkoły

Na wstępie warto zauważyć, że minęło już dwadzieścia lat od chwili powrotu katechezy do polskiej szkoły. W dniu 27 czerwca 1990 roku Komisja Wspólna przedstawicieli Rządu RP i Konferencji Episkopatu Polski stanęła na stanowisku, że: „katechizacja dzieci i młodzieży niesie ze sobą podstawowe wartości etyczne i moralne w procesie wychowania”. Z tego powodu uznano za niezbędne, by państwowe placówki oświatowe zapewniły możliwość pobierania nauki religii przez wszystkich uczniów, których rodzice wyrażą takie życzenie (Komunikat PAP z dnia 28 czerwca 1990 r.). W ten sposób bardziej wyraźnie zostało potwierdzone prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem religijnymi (Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z dnia 17 maja 1989 r. art. 2 p. 4). Na mocy Instrukcji z dnia 3 sierpnia 1990 roku wydanej przez Ministra Edukacji Narodowej prof. H. Samsonowicza katecheza od 1 września tegoż roku powróciła

do szkoły. Polska szkoła powróciła tym samym do tradycji europejskich, w ramach których mieści się nauczanie religii w systemie szkolnym.

Komisja wspólna, uzasadniając swoje stanowisko, stwierdziła, że nauka religii jest nośnikiem podstawowych wartości w procesie wychowawczym, co oznacza, że otwarcie się na religię oraz na chrześcijańskie wartości etyczne będzie istotnym wzbogaceniem tego procesu i przyczyni się do ukształtowania właściwych postaw młodego pokolenia Polaków. W związku z tym uznaje się, że plan wychowawczy szkoły będzie akceptował podstawowe wartości etyki chrześcijańskiej¹. Dokumentem wyznaczającym kształt edukacji na kolejnych etapach są podstawy programowe, które określają główne cele nauczania, w tym wychowawcze, obligatoryjne treści oraz precyzujące umiejętności i kompetencje, których nabycie ma być efektem kształcenia². Katecheza szkolna będzie nadal mieć program zatwierdzony przez Episkopat Polski.

Program dydaktyczno-wychowawczy systemu oświaty sprzyja kulturowo i aksjologicznie posłannictwu katechizacji. Nauka religii uwzględniona jest wyraźnie w niektórych

¹ Por. Instrukcja dotycząca powrotu nauczania religii do szkoły wydana przez Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 sierpnia 1990 r.

² Por. M. Włosiński, *Szkolna katecheza w procesie kształcenia i wychowania ucznia w szkole na tle projektu reformy systemu edukacji*, „Katecheta” 9 (1998), s. 27.

programach i zadaniach wychowawczych szkoły, chociaż nieeksponowana. W ramowych planach nauczania w zreformowanych szkołach przewidziana jest religia w wymiarze 2 godzin tygodniowo. Nauczanie religii, jako dyscyplina szkolna, powinno towarzyszyć uczniom, którzy zadeklarują chęć uczestniczenia w takich zajęciach, aż do ukończenia poziomu trzeciego, tzn. do 18-19 roku życia. Przed władzami kościelnymi pojawiło się zadanie organizacji katechezy w nowym typie szkół. Do zmiany struktur oświaty – rozłożonej na kilka najbliższych lat – została przygotowana Podstawa programowa katechizacji Kościoła katolickiego w Polsce i Program nauki religii, nad którym pracował zespół powołany przez Komisję Wychowania Episkopatu Polski. Postanowieniem konkordatu resort edukacji respektuje własną odpowiedzialność Episkopatu za program nauczania religii w szkole.

Czy należy uznać ostatnie dwadzieścia lat katechezy w szkole za sukces? Niewątpliwie tak, kiedy mówimy w sensie globalnym, natomiast nie wszystko udało się zrealizować w stopniu zadowalającym. Obecnie w większości diecezji mamy już wykształconą kadrę katechetów, nauczycieli religii, są przygotowywane nowe podręczniki i pomoce katechetyczne, ale początki były trudne, kiedy nagle należało objąć wszystkie klasy szkolne, wówczas brakowało wykształconych i odpowiednio uformowanych katechetów. Rok szkolny 1999/2000 był pierwszym rokiem wprowadzania reformy systemu edukacji w naszej Ojczyźnie, która trwa nadal. Jakie są zasady główne linie przewodnie edukacji?

2. Zasady organizowania nauki religii w szkole w świetle przepisów oświatowych

Nowelizacja ustawy o systemie oświaty, dokonana pod kątem wprowadzenia reformy systemu oświaty

oraz ratyfikacja konkordatu spowodowały konieczność zmiany przepisów regulujących organizowanie nauki religii w szkołach publicznych i przedszkolach. Zmiany te dotyczą dwu kwestii:

- dostosowania zasad organizowania nauki religii do założeń reformy (uwzględnienie trójstopniowego ustroju szkoły),

- uporządkowania od strony prawnej przepisów odnoszących się do organizowania katechezy przedszkolnej, co jest spowodowane wprowadzeniem do art. 12 ustawy o systemie oświaty zobowiązań państwa wynikających z art. 12 konkordatu. Zmiana ta ma charakter jedynie formalny, porządkujący od strony prawnej kwestię nauki religii w przedszkolach publicznych, która dotychczas była organizowana na mocy Instrukcji Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 sierpnia 1990 r.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 czerwca 1999 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych zostało opublikowane w Dz. U. Nr 67 poz. 753. Zagadnienia szczegółowe związane z organizowaniem nauki religii w przedszkolach i szkołach publicznych znalazły się również w innych aktach prawnych wydawanych w związku z wprowadzeniem reformy systemu edukacji.

A. Zasady ogólne

Nauka religii jest organizowana przez publiczne przedszkola i szkoły podstawowe na życzenie rodziców (opiekunów prawnych). W szkołach ponadpodstawowych i ponadgimnazjalnych życzenie takie mogą wyrazić bądź rodzice (opiekunowie prawni), bądź uczniowie w przypadku uczniów pełnoletnich. Religia pozostaje dla ucznia przedmiotem do wyboru, jednak z chwilą wyboru staje się dla niego przedmiotem obowiązkowym (ze wszystkimi konsekwencjami dotyczącymi oceniania z wyjątkiem wpływu na promocję).

Uczeń może uczęszczać na naukę religii lub etyki; może również nie wybierać żadnego z tych przedmiotów. Decyzja o uczęszczaniu na katechizację szkolną może być zmieniona w trakcie roku szkolnego. Jeśli decyzja o rezygnacji z uczęszczania na lekcje religii zostanie zgłoszona przed terminem klasyfikowania, ocena z religii nie zostanie umieszczona na świadectwie.

B. Zasady szczegółowe

Kryterium liczebności uczniów

Szkoła jest zobowiązana zorganizować naukę religii w klasie dla grupy nie mniejszej niż siedmiu uczniów. Jeśli liczba zgłoszonych uczniów jest mniejsza, naukę religii należy zorganizować w ramach grupy międzyklasowej lub międzyszkolnej.

Wymiar zajęć

Tygodniowy wymiar zajęć z religii wynosi dwie godziny lekcyjne w szkołach podstawowych, ponadpodstawowych i gimnazjach oraz dwa zajęcia przedszkolne właściwe dla danego poziomu nauczania, których czas trwania zostanie określony w ramowym statucie przedszkola (*akt prawny w przygotowaniu*). Wymiar zajęć może być zmniejszony jedynie za zgodą biskupa diecezjalnego.

Programy i podręczniki

Opracowanie i zatwierdzanie programów i podręczników do nauczania religii jest zadaniem władz kościelnych; Minister Edukacji Narodowej jedynie przyjmuje je do wiadomości.

Nauczyciele religii – katecheci

Podstawą do zatrudnienia nauczyciela religii przez dyrekcję przedszkola i szkoły jest imienne skierowanie do danej placówki wydane przez właściwego biskupa diecezjalnego. Skierowanie to może być cofnięte przez władze kościelne (z powiadomieniem szkoły lub przedszkola oraz organu prowadzącego), co jest równoznaczne z utratą

przez katechetę prawa do nauczania religii w danej placówce. Zasady nawiązywania, zmiany i rozwiązywania stosunku pracy regulują przepisy Karty Nauczyciela (tekst jednolity – Dz. U. Nr 56 poz. 357 z 1997 r.).

Kwalifikacje zawodowe

Kwalifikacje zawodowe wymagane od nauczycieli religii są obecnie określone przez Ministra Edukacji Narodowej w porozumieniu z właściwymi władzami zwierzchnimi poszczególnych kościołów w następujących aktach prawnych:

– *porozumienie pomiędzy Konferencją Episkopatu Polski oraz Ministrem Edukacji Narodowej z dnia 8 czerwca 1993 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych wymaganych od nauczycieli religii – Dz. Urz. MEN Nr 6 poz. 21 z 1993 r. oraz nowsze porozumienie z 6 września 2001 r.*

Prawa i obowiązki nauczyciela religii

Nauczyciel religii jest pełnoprawnym członkiem Rady pedagogicznej. Oznacza to jego prawo do współtworzenia szkolnego programu wychowawczego. Ma on prawo – w porozumieniu z dyrektorem szkoły lub przedszkola – do organizowania spotkań z rodzicami swoich uczniów również w terminach poza ogólnie wyznaczonymi. Może również prowadzić na terenie szkoły organizację o charakterze społeczno-religijnym i ekumenicznym (ten rodzaj działalności wychowawczej nie podlega dodatkowemu wynagrodzeniu).

Katecheta szkolny ma obowiązek wypełniania dziennika szkolnego. W przypadku, gdy prowadzi zajęcia w grupie międzyszkolnej lub pozaszkolnym punkcie katechetycznym, powinien prowadzić odrębny dziennik, zawierający te same zapisy, które zawiera dziennik szkolny. Na nauczycielach religii spoczywa główny obowiązek zorganizowania zapewnienia pieczy w czasie rekolekcji szkolnych – należy jednak pamiętać, że szkoła

nie jest w tym czasie zwolniona ze sprawowania swej funkcji wychowawczej nad uczniami, zarówno tymi, którzy nie uczestniczą w zajęciach rekrakcyjnych.

Oceny z religii

Uczeń, uczęszczający na zajęcia religii organizowane zarówno na terenie szkoły, jak i w grupie międzyszkolnej lub w pozaszkolnym punkcie katechetycznym (działającym w ramach systemu oświaty), otrzymuje ocenę z religii na świadectwie szkolnym. Ocena ta umieszczona jest w rubryce „religia/etyka”, bezpośrednio po ocenie ze sprawowania – ocena ta nie ma charakteru oceny opisowej i jest wystawiana według skali określonej na formularzu świadectwa i w arkuszu ocen. Nie ma ona wpływu na promowanie ucznia. Uczeń, który nie uczęszczał na zajęcia z religii, ani na zajęcia z etyki, otrzymuje na świadectwie szkolnym „kreskę” (–). Ta sama zasada obowiązuje wówczas, gdy uczeń zgłosił rezygnację z uczęszczania na zajęcia religii w trakcie roku szkolnego przed upływem terminu kwalifikacji.

Nadzór pedagogiczny

Nadzór pedagogiczny ze strony oświaty nad nauczaniem religii w szkole dotyczy metodyki nauczania oraz zgodności z programem przekazanym do wiadomości przez właściwe władze zwierzchnie kościołów. Wnioski ze sprawowanego nadzoru pedagogicznego mogą – być w uzasadnionych przypadkach – przekazane właściwym zwierzchnim władzom kościelnym. Do wizytowania lekcji religii upoważnieni są wizytatorzy wyznaczeni przez biskupów Kościoła katolickiego lub właściwe władze zwierzchnie innych kościołów i związków wyznaniowych. Ich lista powinna być przekazana do wiadomości organom nadzoru pedagogicznego.

3. Główne linie przewodnie reformy edukacji

Reforma edukacji stała się częścią reform społecznych, które zbiegły się w czasie z reformą samorządową i administracyjną państwa. Państwo przestało być bezpośrednim narzędziem kontroli nad społeczeństwem, a stało się – zgodnie z zasadą pomocniczości – instrumentem w rękach społeczności lokalnych w skutecznym rozwiązywaniu ich własnych problemów. Szczególnie wyraźnie rysuje się to w odniesieniu do oświaty. Prowadzenie szkół publicznych stało się zadaniem samorządów lokalnych, a Ministerstwo Edukacji Narodowej, w którego kompetencjach pozostał wpływ na stanowione prawo, nadzór pedagogiczny oraz rozdział środków finansowych, jest powołane nie tylko do kontroli, lecz także do wspomagania szkoły.

Reformę systemu edukacji wymusiły również czynniki organizacyjne: proces integracji europejskiej, zmiana ustroju administracyjnego kraju, wymagania nowej Konstytucji, przesuwające obowiązek szkolny do 18. roku życia (art. 70), a także głęboki niż demograficzny, rzutujący na organizację szkoły w ciągu najbliższych lat (w tym także na zatrudnienie nauczycieli).

Przemiany cywilizacyjno-kulturowe, polityczne, społeczne i obyczajowe domagają się zmiany programu i metod nauczania szkoły oraz innej jakości jej różnych funkcji, zwłaszcza wychowawczo-opiekuńczych. Mimo zaangażowania wielu twórczych nauczycieli, współczesna szkoła polska nie przystaje do naszej cywilizacji pod względem organizacyjnym, programowym, wychowawczym i finansowym. Świadczy o tym prymat informacji nad umiejętnościami, kształcenia intelektualnego (wiedzy) nad kształtowaniem postaw (wychowaniem), kształcenia zbiorowego nad indywidualnym. Szkołom została przyznana duża autonomia w planowaniu i realizowaniu działalności

edukacyjnej. Nowa szkoła powinna umożliwić uczniowi orientację w otaczającym świecie poprzez przemyślaną selekcję wiedzy (informację) nabyte umiejętności oraz utrwalane metody poznawcze i interpretacyjne.

Konieczność przeprowadzania reformy systemu profilaktyki i opieki wynika z nienadążania jego podstawowych instytucji za szybko zmieniającymi się warunkami życia. Warunki te wpływają na osłabienie integracji rodziny i społeczności, co stanowi główne źródło zagrożeń opiekuńczych i wychowawczych dzieci i młodzieży.

Celem prorodzinnej reformy systemu opieki jest:

- zmiana strategii zastępowania rodziny przez instytucje oświatowe na rzecz jej wspierania, odtworzenie naturalnej odpowiedzialności za los dziecka, którą ponosić powinny osoby mu najbliższe: rodzice, bliższa i dalsza rodzina, instytucje społeczne i lokalne,
- poszerzenie oddziaływania edukacyjnych programów profilaktycznych, zajęć pozaszkolnych, poradnictwa rodzinnego i młodzieżowego,
- podniesienie jakości usług profilaktycznych i opiekuńczych, w tym rozszerzanie i wprowadzanie nowych rodzinnych form opieki oraz form wychowania integracyjnego,
- ograniczenie dysproporcji w rozwoju sieci form profilaktycznych i opiekuńczych.

Reforma miała stworzyć taki system, który ułatwi realizację nowych twórczych pomysłów i pomoże ogółowi nauczycieli uczyć i wychowywać mądrych i dobrych ludzi. Ważnym zadaniem wyznaczonym przez MEN jest wzmocnienie wychowawczej roli szkoły. Potrzeba taka wynika z jednej strony z szeregu negatywnych zjawisk (tj. agresja, przemoc w szkole), z drugiej

– konieczności wsparcia wychowawczego oddziaływania rodziny. Obserwowany sposób wychowania nie jest jedynie problemem polskim. Chaos w sferze wartości i podważanie sensu „bycia człowiekiem” to podstawowe symptomy kryzysu wychowania będącego wynikiem kryzysu kultury³.

Rola szkoły w wychowaniu, pod pewnymi względami pozostaje niezastąpiona. To właśnie nauczycielom przypadają specjalne zadania wychowawcze, chociażby z tytułu przygotowania pedagogicznego i wykonywanego zawodu. To właśnie szkoła, dzięki istnieniu zbiorowości uczniowskiej, ma możliwość wprowadzania dziecka w tajniki życia społecznego. Aby wychowanie w szkole mogło zaistnieć niezbędnym staje się wypełnianie podstawowych warunków, takich jak:

- czas na wychowanie – zmiany w systemie kształcenia powinny uwzględnić ograniczenie ilości przekazywanej treści przyswajanego materiału. Po wprowadzeniu niezbędnych zmian wychowanie będzie w stanie zaistnieć w ścisłym związku z dydaktyką na każdej godzinie lekcyjnej;
- godziny wychowawcze – czas ten przeznaczony byłby dla wychowawcy na systematycznie prowadzone cykle z zakresu przyjętego przez szkołę programu zajęć wychowawczych;
- liczebność klas i ich struktura – klasa szkolna nie powinna liczyć więcej niż 25 osób, w szkole podstawowej 20;
- zbieżność oddziaływań wychowawczych – grono pedagogiczne powinno wypracować wspólną wizję wychowania, która będzie realizowana przez wszystkich nauczycieli.

Koncepcja wychowania w szkole powinna znać odpowiedzi na zasadnicze pytania: Ku czemu chcemy prowadzić młodego człowieka? Do jakiego

³ Por. G. Kusz, *Miejsce wychowania w reformowanej szkole*, w: *O wychowaniu w szkole*, „Biblioteczka reformy” t. 13, Warszawa 1999, s. 18-22.

życia go przygotowujemy? Na rozwój których sfer jego osobowości kładziemy nacisk? Kryje się w nich zasadnicze, głębsze pytanie o cel i sens życia człowieka. W tym miejscu wychowanie styka się ze światopoglądem. Dlatego też szkoła powinna czytelnie odświeżyć podstawy światopoglądowe, na których buduje swój program.

„Szkoła winna zapewnić każdemu uczniowi warunki niezbędne do jego rozwoju, przygotować go do wypełniania obowiązków rodzinnych i obywatelskich...” – oto nadrzędny cel polskiej szkoły, zapisany w części wstępnej Ustawy o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r. Zapis ten „ukazuje szkołę jako instytucję wychowawczą, której obowiązkiem jest dbałość o pełny rozwój człowieka, ze szczególnym wyróżnieniem tych cech, które w przyszłości zadecydują o sposobie pełnienia przez niego ról społecznych”⁴. Program kształcenia winien zatem być integralną częścią szeroko rozumianego programu wychowawczego szkoły.

Istotnymi elementami przyjętej koncepcji jest dążenie do możliwie pełnej integracji kształcenia i wychowania, prorozwojowy charakter metod kształcenia, odciążenie materiału nauczania od nadmiaru informacji (encyklopedyzm) oraz wprowadzenie zagadnień i dziedzin związanych bezpośrednio z potrzebami człowieka mającego żyć w cywilizacji początków XXI wieku. Jako punkt wyjścia reformy przyjęto między innymi, że wychowanie i kształcenie w pracy szkoły powinny stanowić integralną całość. Powinna być zachowana właściwa proporcja między przekazem informacji a rozwijaniem umiejętności i wychowaniem.

Podmiotem wychowania i kształcenia jest uczeń – jego potrzeby rozwojowe a nie wymogi przedmiotów. Reforma wyznacza trzy sposoby kształcenia: od aktywności, poprzez samodzielność do dojrzałości.

W Polsce istotną rolę odgrywają dwa nurty światopoglądowe wpływające na kształt wychowania: chrześcijański i laicki. Powinny obok siebie współdziałać, dając rodzicom uczniów możliwość dokonania wyboru zgodnego z ich sumieniem. Synteza tych nurtów w zakresie wychowania nie jest możliwa. Jawność światopoglądowa i dialog ułatwiają zrozumienie innych, ubogacają i uczą tolerancji. Zatajenie przekonań, usuwanie ich ze sfery życia społecznego ku życiu prywatnemu nie daje młodym takiej szansy; rodzi napięcia – jest w naszym kraju zbyt częstym błędem wychowawczym⁵.

Obowiązkiem państwa jest tworzenie takich ram prawnych i organizacyjnych oraz opracowanie takiego programu, który służyłby podnoszeniu jakości wychowania i kształcenia⁶. Reforma systemu edukacji ma służyć temu, aby szkoła mogła lepiej realizować swoje cele wychowawcze i kształcące. Praca wychowawcza w szkołach często ogranicza się do organizacji życia klasy, działań dyscyplinujących i uruchomienia systemu pomocy w przypadkach trudnych i patologicznych. Tymczasem wskutek szerzącej się brutalności stosunków społecznych wiele osób i wiele instytucji dopomina się o przywrócenie szkole charakteru wychowawczego⁷.

Celem reformy jest upodmiotowienie ucznia. Człowiek powinien podlegać wszechstronnemu, integralnemu rozwojowi. W myśl założeń perso-

⁴ MEN, *Wychowanie w szkole*, Warszawa 1998.

⁵ Por. tamże, s. 5.

⁶ Por. *Reforma systemu profilaktyki i opieki nad dzieckiem...*, s. 36.

⁷ Por. tamże.

nalistycznych uczniowi powinno się zapewnić rozwój fizyczny, psychiczny, emocjonalny, intelektualny i duchowy, nauczyciele powinni dążyć do wszechstronnego rozwoju ucznia jako nadrzędnego celu pracy edukacyjnej. Edukacja szkolna polega na harmonijnej realizacji przez nauczycieli zadań w zakresie nauczania, kształcenia umiejętności i wychowania. Zadania te tworzą wzajemnie uzupełniające się i równoważne wymiary pracy każdego nauczyciela (z załącznika do rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego – Dz. U. Nr 14 poz. 129).

Najpierw zauważyć należy, że konieczność przeprowadzenia reformy systemu profilaktyki i opieki wynika z nienadążania jego podstawowych instytucji za szybko zmieniającymi się warunkami życia. Nauczanie ma być nastawione na ogólny rozwój dziecka, realizowany w ścisłej, w miarę możliwości, współpracy z rodzicami uczniów. W klasach I-III realizuje się nauczanie zintegrowane (bezpierciwowe), w klasach IV-VI nauczanie blokowe. Trzyletnie gimnazjum ma wyposażić w wiedzę propedeutyczną ze wszystkich przedmiotów, wyrabiać samodzielność uczniów i umożliwiać dokonywanie wyborów w oparciu o własne uzdolnienia i zainteresowania. Absolwent gimnazjum może kontynuować naukę w trzyletnim liceum profilowanym, bądź dwuletniej szkole zawodowej. Liceum profilowane ma uczyć jak kierować własnym rozwojem oraz przygotowywać do studiów wyższych i pełnego udziału w życiu społecznym⁸.

Lansowany obecnie „użytecznościowy” model edukacji jest oparty na przekonaniu, że zasadniczym celem szkoły powinno być dobre społeczeństwo i rozwijanie umiejętności praktycznych⁹. Najważniejszą rzeczą staje się nabywanie kompetencji, a wszystko powinno zmierzać ku celowi, jakim jest funkcjonalność. W ten sposób edukacja ma pełnić funkcję bycia użyteczną dla społeczeństwa i demokracji¹⁰. Przewidywane są programy wychowania prorodzinnego, obywatelskiego, patriotycznego, do życia w społeczności lokalnej¹¹. Ważnym zadaniem kształcenia jest wyposażenie każdego ucznia w umiejętność posługiwania się co najmniej jednym językiem obcym oraz opanowania podstaw obsługi komputera i internetu. Warto dodać, że projekt reformy polskiej oświaty uwzględnia ideę szkoły otwartej jako minicentrum kulturowego z możliwością oferty zajęć popołudniowych, czy feryjnych (zajęcia komputerowe, turystyka, zajęcia sportowe, językowe). Szkoła ma być miejscem spotkania dzieci o różnym stopniu sprawności¹². Na tle głównych linii przewodnich edukacji można wyróżnić główne linie przewodnie katechezy.

4. Główne idee przewodnie wychowania religijnego poprzez katechizację szkolną

Troska Kościoła o właściwe wychowanie religijne znajduje swoje potwierdzenie w szeregu innych dokumentów Kościoła, między innymi w encyklikach i adhortacjach Jana Pawła II. Sobór Watykański II podkreśla, że prawdziwe „wychowanie

⁸ Por. M. Włosiński, *Szkolna katecheza...*, s. 28.

⁹ Por. M. Cogiel, *Wgląd w reformę edukacji a oczekiwane zmiany programów katechizacji*, „Katecheta” nr 4-5 (1998), s. 99.

¹⁰ Por. tamże.

¹¹ Por. Włosiński, *Szkolna katecheza...*, s. 29.

¹² Por. tamże.

zdąża do kształtowania osoby ludzkiej w kierunku celu jej ostatecznego, a równocześnie do dobra społeczności, których człowiek jest członkiem i w których obowiązkach, gdy dorośnie będzie brał udział" (DWCH 1). Wskazuje również, iż „trzeba ich starannie wychowywać ku pełniejszej kulturze duchowej” (KDK 31). Wychowanie młodzieży „tak należy dziś prowadzić, by formowało mężczyzn i kobiety, którzy nie tylko byłiby wykształceni, ale też wielkoduszni, ponieważ nasze czasy gwałtownie domagają się tego” (KDK 31). Formacja religijna obejmuje całe życie człowieka. Wprowadzenie w życie wiary dokonuje się w rodzinie, której trud wspiera katechizacja przedszkolna, a następnie szkolna i młodzieży¹³. Katecheza szkolna ma swoje cele, które w 1991 roku przypomniał papież Jan Paweł II. Należy do nich: „wprowadzanie wiernych do świadomego uczestnictwa w życiu Bożym i w życiu Kościoła, do dojrzałej wiary, ukazywanie sensu ludzkiego życia, prowadzenie do świętości poprzez umacnianie w Duchu Świętym więzi z Chrystusem w drodze do Ojca”¹⁴. Katecheza powinna prowadzić do wiary w życiu codziennym. W *Catechesi Tradendae* czytamy, że „ostatecznym celem katechezy jest doprowadzić kogoś nie tylko do spotkania z Jezusem, ale do zjednoczenia, a nawet głębokiej z Nim zażyłości” (CT 5; por. KKK 426).

W tym kontekście stwierdzić należy, że nauczanie religii w szkole ma pomagać uczniom wierzącym w lepszym zrozumieniu orędzia chrześcijańskiego w odniesieniu do problemów egzystencjalnych, charakterystycznych dla każdej istoty ludzkiej, a zwłaszcza głównych problemów moralnych. Uczniom,

którzy poszukują lub doświadczają wątpliwości religijnych, poprzez katechezę szkolną należy stworzyć możliwość odkrycia czym właściwie jest wiara w Jezusa Chrystusa, jakie są odpowiedzi, jakich Kościół udziela na ich pytania. Wreszcie dla uczniów niewierzących nauczanie to nabiera cech misyjnego głoszenia Ewangelii, czyli prowadzenia do wiary (por. DOK 75).

Podstawowym tekstem doktrynalnym dla katechezy jest Pismo Święte i Katechizm Kościoła Katolickiego. We wszystkich krajach katolickich wśród zadań stawianych szkolnej katechezie, na pierwszym miejscu wymienia się przekaz wiary. Treść i metoda katechezy – jakkolwiek ważne – nie mogą przesłonić osób. Nie wolno zatracić hierarchii celów, wśród których na pierwsze miejsce wysuwa się zawsze prowadzenie katechizowanych do spotkania z Jezusem i zjednoczenie z Nim¹⁵.

Nauka religii o tyle posiada wymiar katechetyczny, o ile nauczyciel i uczniowie szczerze są zainteresowani sprawami wiary. Dlatego ma to być nie tylko wspólnota nauczania – uczenia się, ale wspólnota wiary. Lekcja religii jest częścią wychowania religijnego. Do zasadniczych zadań nauczania należy przekazywanie obiektywnych i rzeczowych informacji o rzeczywistości tak, by katechizowany opierając się na nich mógł dokonywać wyboru, opowiadać się i angażować w wartości Objawienia Bożego i kultury ludzkiej¹⁶. Katecheci powinni czuwać, by nie sprowadzać katechizacji tylko do uczenia, ale zarazem powinni mieć świadomość, że nauka religii jest konieczna i ma się ustawicznie odbywać w kontekście społecznym i kulturowym¹⁷.

¹³ Por. tamże.

¹⁴ M. Włosiński, *Szkolna katecheza...*, s. 30.

¹⁵ Por. M. Cogiel, *Wgląd w reformę...*, s. 100-101.

¹⁶ Por. M. Majewski, *Szkola podmiotem uczenia religii*, w: *Katecheza w szkole*, red. tenże, Lublin 1992, s. 49.

¹⁷ Por. tamże, s. 50.

W kontekście tym należy zwrócić uwagę na współczesny pluralizm religijny. Mimo złożoności społeczności europejskiej, zróżnicowanej kulturowo, religijnie i światopoglądowo, tradycja chrześcijańska stanowi istotne źródło cywilizacji europejskiej. W jej ramach poszukuje się modelu lekcji religii, który by uwzględniał ów pluralizm, a zarazem umożliwiał rodzenie się wzajemnego zrozumienia, dialogu i współdziałania, przy zachowaniu własnej tożsamości¹⁸. Stąd też podkreśla się wymiar eklezjalny lekcji religii jako lekcji wyznaniowych, ale prowadzonych w duchu ekumenicznym¹⁹.

5. Dlaczego Kościół nie jest obojętny wobec reformy oświaty?

1. Kościół bezpośrednio nie angażuje się w reformę oświaty, szanując własne powinności władzy państwowej. „W wychowaniu chodzi właśnie o to, ażeby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem” – mówi Jan Paweł II. Człowiek jest drogą Kościoła, każdy człowiek, młody również, jest nazwany w systemie szkolnym uczniem. Ten sam człowiek – uczeń jest podmiotem kształtowanym przez wiedzę, umiejętności i wychowanie szkolne i ten sam jest podmiotem pasterskiej służby Kościoła ewangelizującego i uświęcającego, Kościoła ukazującego pełnię Prawdy i prowadzącego do zbawienia. Nie może być obojętny dla Kościoła, w jaki sposób i w oparciu o jakie treści dokonuje się edukacja ucznia rozumiana jako proces dydaktyczny i wychowawczy. Zwłaszcza wychowanie, orientujące człowieka w świecie wartości, odgrywa doniosłą rolę w skutecznej posłudze Kościoła. Dobra szkoła może stać się sojusznikiem

harmonijnego rozwoju ucznia, a przez to sojusznikiem Kościoła w jego służbie na rzecz młodego pokolenia, pokonując lub osłabiając rozwarstwienie w systemie wartości pomiędzy różnymi środowiskami oddziałującymi na rozwój dziecka i młodzieży (inny system w rodzinie, grupie koleżeńskiej, w szkole, inny system proponowany przez Kościół).

Ojciec Święty Jan Paweł II 13 września 1998 roku mówił o istotnych zadaniach szkoły, którymi są: pomoc uczniom w poszukiwaniu właściwego sensu ich życia w naszej epoce, gdzie wielkie przemiany społeczne i kulturowe mogą czasem poddać w wątpliwość nawet podstawowe wartości moralne i tworzenie warunków na harmonijny rozwój wszystkich wymiarów ich osobowości, od fizycznego i duchowego, po kulturowy i społeczny. Te powinności szkoła spełnia u boku rodziny, która posiada podstawowe i niepodważalne zadanie wychowania. Dom rodzinny ma bezwzględny priorytet w wychowaniu młodego człowieka. Rola szkoły pozostaje jednak niezastąpiona w zakresie wprowadzania ucznia w kontakty społeczne oraz rozwijania jego wiedzy i umiejętności.

Autorzy reformy edukacji wprost nie odwołują się do chrześcijańskiej koncepcji człowieka i wychowania, ale sposób ich podejścia do zadań szkoły wobec ucznia ujawnia bliskie tej koncepcji cechy. W książce MEN dotyczącej reformy szkoły, w rozdziale zatytułowanym „Wychowanie i kształcenie” podkreślony jest zasadniczy cel reformy oświaty: wychowanie i kształcenie powinno stanowić w pracy szkolnej integralną całość. W założeniach zaznaczono również podmiotowość ucznia w wychowaniu i kształceniu, dlatego

¹⁸ Por. J. Charytański, *Lekcje religii w Europie*, AK 498 (1992) nr 3-4, s. 203.

¹⁹ Por. tamże, s. 204.

²⁰ Por. MEN, *O wychowaniu w szkole*, „Biblioteczka reformy”, Warszawa 1999, s. 10.

punktem wyjścia edukacji powinny być potrzeby rozwojowe wychowanka, a nie wymogi przedmiotów – odpowiedników dziedzin akademickich. Stąd dobór odpowiednich środków i form oddziaływania wychowawczego zintegrowanego, obejmującego wszystkie sfery ucznia, człowieka od fizycznej aż po duchową.

Wśród nasuwających się priorytetów w zakresie wychowania uwzględniona jest rola rodziny w procesie wychowania dziecka i w kształtowaniu programu wychowawczego szkoły, który powinien pojawić się w dydaktyce (jako ściśle rozumiane programy lub ścieżki międzyprzedmiotowe) i w innych formach zajęć szkolnych i pozaszkolnych. Wśród tych programów znajduje się wychowanie do życia w rodzinie i wychowanie prozdrowotne. Proponowane zasady wychowawcze, personalistyczne, mogą powoli i systematycznie zmieniać oblicze szkoły, której faktycznym, a nie deklaratywnym, zadaniem będzie kształtowanie pełnej osobowości ucznia. Istotną rolę odegra dobrze opracowany i konsekwentnie realizowany program wychowania szkolnego. Należy się spodziewać zaangażowania duszpasterzy i katechetów w jego opracowanie i wdrożenie.

2. Dla Kościoła w Polsce istotnym zadaniem w szkole jest organizacja katechizacji pod względem programowym i personalnym oraz stała troska o jakość tej posługi ewangelizacyjnej. W efekcie obowiązującego konkordatu (art. 12), polska szkoła, „obok rodziny i w łączności z nią stwarza katechezie możliwości nie do pogardzenia”.

W projektowanej reformie szkolnej cały program dydaktyczno-wychowawczy sprzyja kulturowo i aksjologiczne posłannictwu katechizacji. Nauka religii uwzględniona jest wyraźnie w niektórych programach i zadaniach wychowawczych szkoły, chociaż nie jest eksponowana. Do zmiany struktury oświaty został dostosowany program katechetyczny, nad którym pracował

zespół powołany przez Komisję Wychowania Episkopatu Polski. Zgodnie z postanowieniami konkordatu resort edukacji respektuje własną odpowiedzialność Episkopatu za program nauczania religii w szkole.

3. W zaprojektowanej reformie edukacji zwrócono uwagę na postać wychowawcy, bowiem kryzys wychowania jest przede wszystkim kryzysem osobowym. Z pewnością wiele różnorodnych czynników wpływa na kryzys funkcji wychowawczej szkoły, ale jednym z nich jest jakość podstawy etycznej i kompetencji nauczycieli-wychowawców. Szkoła miałaby bez porównania większe efekty, gdyby była wspólnotą nauczycieli (mistrzów) i uczniów, a wychowawcy urzeczywistnialiby swoim życiem wartości pożądane u podopiecznych. Wychowawcza rola szkoły byłaby wówczas naturalnie przywrócona. W tej ocenie zawarta jest wizja nowej szkoły i wyjątkowa rola nauczyciela wychowawcy jako mistrza w dziedzinie wiedzy i świadka w sferze życia według wartości. Wymagania stawiane przed nauczycielem religii w reformowanej szkole korelują z oczekiwaniami Kościoła wobec, głoszącego Ewangelię i dającego przejrzyste świadectwo życia, umiejącego nawiązać osobową relację z osobą katechizowaną, szacunkiem dla wolności i dojrzałości osoby. Z natury swojego posłannictwa katecheci są szczególnie wychowawcami człowieka (por. CT 22) w środowisku szkolnym.

Nie może katecheta uniknąć wychowawczej roli w szkole, która przekracza ramy religii jako jednostki lekcyjnej. Jej formy są zróżnicowane w gronie nauczycielskim i pracowniczym szkoły, i inne w społeczności uczniowskiej, ale powinny charakteryzować się twórczą obecnością i aktywnością katechetów w całości życia szkolnego, stąd postulat stałej formacji katechetów, by byli równocześnie nauczycielami, wychowawcami i świadkami. Projektowana reforma edukacyjna,

kładająca nacisk na wychowawczą funkcję szkoły, daje możliwość pełnego i twórczego uczestnictwa katechetów w kształtowaniu programu wychowawczego szkoły i jego realizacji, ale także zobowiązuje ze swojej strony do ustawicznej formacji intelektualnej (podnoszenie kwalifikacji teologicznych), pedagogicznej i moralnej.

Ważną rolę mogą odegrać katecheci w procesie reformowania szkoły przez tworzenie w środowisku nauczycielskim atmosfery sprzyjającej uzasadnionym zmianom, w oparciu o ich własną wiedzę o reformie (osobiste zainteresowanie i udział w stosownych szkoleniach). Zreformowany system edukacji utrwala pluralizm podmiotów prowadzących szkoły wszystkich szczebli, które określone są jako publiczne lub niepubliczne. Szkolnictwu niepublicznemu stwarza dobre warunki rozwoju. Już od 1989 r. z tego prawa korzysta Kościół, podejmując się na dość dużą skalę tworzenia szkolnictwa katolickiego (w 1989 r. – kilkanaście szkół, w 1998 r. ponad 200). Niezależnie od tego oczekiwania i możliwości w tej dziedzinie jest o wiele więcej.

4. Nowa szkoła, uwzględniając wychowanie patriotyczne i obywatelskie, będzie ściślej związana organizacyjnie i życiowo ze społecznością lokalną, regionalną. Większa odpowiedzialność rodziny i samorządów lokalnych stwarza nadzieję na lepszą jakość edukacji (kształcenia i wychowania) i współpracy z miejscowym duszpasterstwem. Jest to zarazem szansa kulturotwórczej roli szkoły w stosunku do społeczności lokalnej. Wzmocniona autonomia szkoły w systemie finansowym oraz w odniesieniu do programu nauczania i wychowania (ok. 20 godzin w ramowych planach nauczania do dyspozycji dyrektora) pozwoli na bardziej efektywną działalność całej placówki jako zakładu pracy i placówki oświatowo-wychowawczej służącej faktycznym potrzebom ucznia.

5. Personalistyczny program wychowawczy i nowy program nauczania formalnie umożliwia pełniejsze zaangażowanie się katechetów jako nauczycieli wychowawców.

6. Rola katechetów w zreformowanej szkole

Dzięki obecności katechezy w szkole, pozwalającej na rozwijanie nowych form współpracy, państwo i Kościół przejmują wspólnie część uprawnień, jakie powierzają im rodzice – głównie wychowawcy, poprzez akceptację szkolnego programu wychowawczego. Reforma systemu edukacji dokonuje się w kilku obszarach: programowym, organizacyjnym, zakresie zarządzania, nadzorowania i finansowania. Wszystkie zmiany poprawiające jakość kształcenia służyć mają celowi nadrzędnemu, jakim jest kształtowanie osobowości ucznia czyli wychowanie.

System edukacji niejako zobowiązuje katechetów – szkolnych nauczycieli religii – do wspólnej realizacji podstawowego celu, jakim jest wszechstronny rozwój ucznia. Nasuwa się tu pytanie o tożsamość katechizacji szkolnej w szkole oraz działania, jakie należy podjąć w zakresie programów katechetycznych. Dla większości katechetów wezwania do pracy wychowawczej, a także takie nowe dla oświaty pojęcia, jak np. integralne rozumienie osoby ludzkiej we wszystkich wymiarach człowieczeństwa, nie są niczym nowym. Ci katecheci mogą okazać się dobrymi współautorami szkolnych programów wychowawczych, służąc kolegom nauczycielom swoją wiedzą i doświadczeniem.

Część katechetów aktywnie włączyła się w prace nad tworzeniem szkolnych programów nauczania. Dla niektórych stało się to trudnym doświadczeniem osobistym i szczególnym doświadczeniem ewangelizacyjnym. Wielu księży i katechetów – poprzez zdobytą osobistą formację intelektualną, moralną

i duchową – wnosi do szkoły rozległą wiedzę humanistyczną osadzoną w aksjologii i antropologii. Dzięki niej potrafią oni lepiej rozumieć i oceniać współczesny świat oraz zachodzące w nim przemiany społeczne i kulturowe przeobrażenia niż ci, których wizję świata kształtują jedynie środki masowego przekazu. Są w stanie łatwiej dostrzec i nazwać zjawiska wywołujące kryzysy w życiu społecznym oraz zagrażające rozwojowi człowieka, szczególnie w jego sferze duchowej. Postawienie przez nich pytań dotyczących najgłębszych problemów ludzkiej egzystencji, ukazanie wyznań wychowawczych w świetle rozumu i wiary może zmienić ukierunkowanie działań wychowawczych. Tej szansy nie wolno katechetom zmarnować. Reforma systemu edukacji obejmuje obszar treści i metod nauczania. Powstają zatem kolejne pytania:

- na ile zmiany programowe poszczególnych przedmiotów, bloków i ścieżek edukacyjnych wymagałyby zmian w programach katechetycznych,

- na ile potrzeba takich zmian wynika z zmieniającej się percepcji uczniów, kształtowanej przez nowe techniki przekazu informacji, techniki psycho-manipulacji społecznej oraz środowisko, w którym ulegają rozluźnieniu więzi międzyludzkie i kulturowe.

Katecheci powinni zapoznać się z podstawami programowymi kształcenia ogólnego oraz programami szkolnymi poszczególnych przedmiotów (bloków, ścieżek edukacyjnych), które będą realizowane w ich szkołach. Pozwoli to na korelowanie treści nauczania i działań wychowawczych, a uczniom pozwoli dostrzec pewne zagadnienia w innym świetle, a zarazem ułatwi im scalanie informacji i tworzenie systematycznego obrazu świata. Chyba zbyt rzadko wykorzystywaną okazją do pogłębionej pracy wychowawczej z młodzieżą jest możliwość prowadzenia przez katechetów na terenie szkoły organizacji o charakterze społeczno-religijnym.

7. Wnioski dla wychowania w szkole

a) Program wychowawczy szkoły powinien mieć charakter personalistyczny. Należy dowartościować PODMIOTOWOŚĆ UCZNIA – katecheza ma budzić godność wychowanka i odpowiedzialność za otrzymany dar wolności. W wychowaniu powinien nastąpić powrót do personalizmu, czyli widzenia w dziecku człowieka. Personalistyczne zasady wychowawcze mogą powoli i systematycznie zmieniać oblicze szkoły, której faktycznym zadaniem będzie kształtowanie pełnej osobowości ucznia. Ważną rolę spełni dobrze opracowany i konsekwentnie realizowany program wychowania szkolnego. Personalistyczny program wychowawczy i nowy program nauczania formalnie umożliwią pełniejsze zaangażowanie się katechetów jako nauczycieli-wychowawców.

b) Integralność wychowania ma na uwadze całego ucznia, we wszystkich sferach jego osobowości: wychowanie fizyczne; kształtowanie zdolności spostrzegania i kojarzenia; ukierunkowanie uczuć, emocji; rozwój intelektualny; rozwój moralny; kształcenie woli; rozwój duchowy. Wychowania i wiedzy nie wolno od siebie rozdzielać, gdyż wychowanie musi także posiłkować się wiedzą, w której zapisane jest doświadczenie. Wychowanie to także posługiwanie się pewnymi umiejętnościami, poprzez które formuje się swoją osobowość. Nie wolno odrywać wychowania od wiedzy i umiejętności.

c) Istnieje spójność działań wychowawczych pomiędzy szkołą, rodziną, a także innymi instytucjami. Tutaj docenić trzeba także rolę Kościoła. Pomiędzy wychowaniem nie może być zasadniczej rozbieżności, stąd postuluje się oparcie wychowania na wartościach²⁰. Szkolny program wychowawczy powinien stać się wspólnym dziełem wszystkich nauczycieli. Nie może być realizowany jedynie na godzinach wychowawczych,

ale podczas różnych zajęć. Wymaga to od nauczycieli odpowiedniego przygotowania psychologicznego, pedagogicznego i socjologicznego, które zdobywają na odpowiednich kursach doskonalących²¹. Wyakcentowana w szkolnym programie wychowania doniosła rola wychowawcza nauczycieli domaga się dalszego ich doksztalcenia i doskonalenia pedagogicznego. Można to osiągnąć przez organizowanie studiów podyplomowych i kursów doskonalących oraz konferencji metodycznych i spotkań formacyjno-szkoleniowych²². Program wychowawczy ma zapewnić równowagę między kształceniem a wychowaniem. U podstaw reformy edukacji leży integracja procesu wychowawczego i dydaktycznego. Wychowanie ujmuje się jako integralne kształtowanie całej osobowości: zdolności fizycznych, psychicznych, intelektualnych i duchowych. Katecheza z całą odpowiedzialnością podejmuje te zadania wychowawcze.

Cele wychowania pozostają w ścisłym związku z uniwersalnymi i ponadczasowymi wartościami, w imię których warto wychowywać. Uświadamienie sobie tych wartości, utożsamianych często z Dekalogiem, a nade wszystko pozostawanie z nimi w zgodzie, daje najlepszą rękojmię

poprawnego formułowania i rozumienia celów wychowawczych. Za naczelnny cel uważa się wielostronny rozwój ucznia, czyli rozwój w wymiarze intelektualnym, psychicznym, społecznym, zdrowotnym, estetycznym, moralnym i duchowym²³.

Wychowanie podejmowane do tychczas okazjonalnie musi stać się codzienną praktyką realizowaną siłami szkoły, tzn. siłami wysoce kompetentnymi; specjalistycznie przeszkolonej, z konieczności ograniczonej liczby prawdziwych, czynnych wychowawców – mistrzów wychowania, potrafiących nie tylko biernie „świecić dobrym przykładem”, ale także czynnie rozwiązywać realne problemy w sposób angażujący młodzież. Dobre wychowanie jest sztuką, a specjalistyczne umiejętności wychowawców mają decydujące znaczenie w przygotowaniu młodych ludzi do samodzielnego, konstruktywnego życia²⁴.

W wychowaniu należy podejmować realne problemy uczniów. Warto więc upowszechniać narzędzia badania opinii społecznej, aby nauczyciele umieli trafnie rozpoznać i werbalizować problemy środowisk lokalnych i szkolnych i odpowiednio do nich budować szkolne problemy wychowawcze²⁵.

Ks. prof. UKSW dr hab. Stanisław Łabendowicz – Instytut Teologiczny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Radomiu.

²¹ Por. W. Książek, *Szkoła nadziei* MEN, Warszawa 2000, s. 14; K. Korab, *O wychowaniu w szkole*, „Biblioteczka reformy”, Warszawa 1999.

²² Por. M. Łobocki, *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1982, s. 11.

²³ Por. tamże, s. 9.

²⁴ Por. M. Wojciechowski, *Refleksje wokół programu wychowania w szkole*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 6 (1999), s. 15.

²⁵ Por. *Projekt szkolnego programu wychowania* MEN, Warszawa 1999, s. 15.